

کوفی بنایی (معقلی) و بررسی قابلیت‌های فرمی آن در تایپوگرافی امروز

کاظم خراسانی*

چکیده:

خط بنایی، قدیمی‌ترین نوع کوفی است. این نوع خط را به دلیل کاربرد آن در بناها و معماری، بنایی نامیده‌اند و معقلی، معماری، منحصر، مربع، مستطیلی و متداخل هم می‌گویند. این خط در چهارچوب مربع، مستطیل و اشکال هندسی نوشته می‌شود. در این مقاله به معرفی و شناخت ویژگی‌های خط کوفی (معقلی) می‌پردازیم. برآنیم تا با شناخت این ویژگی‌ها این خط را به عنوان الگویی مناسب قرار دهیم تا در گرافیک امروزه مورد استفاده قرارگیرد و با الهام از آن شاهد خلق آثار بدیع باشیم.

واژگان کلیدی: خط کوفی، کوفی بنایی، معقلی، گرافیک، تایپوگرافی

* کارشناس ارشد گرافیک.

kazem_khorasani/v@gmail.com

مقدمه

می‌شود. در سه سده اول هجری، قرآن مجید به قلم کوفی بنایی کتابت می‌شده و هرچند معروف به کوفی است، ولی خوشنویسان هر دیاری ویژگی‌های سلیقه خویش را در آن به کار می‌برده‌اند (فکرت، ۱۳۷۷: ۱).

نسبت خط موسوم به کوفی به شهر کوفه، به مناسبت زیاد نوشته شدنش در آن شهر است و گرنه هنگام وضع، از آبادی شهرکوفه اثری نبود. بعد از بنای شهر کوفه، بزرگان و اعیان حیره و شام و مکه در آنجا جمع آمدند و ضمن کوشش برای ترقی علوم و فنون، موجب پیشرفت خط و کتابت نیز شدند. احتمالاً این خط به دلیل آن که در کوفه به کمال رسیده چنین نامیده شده است. به قولی حضرت امام علی (ع) در این امر مباشرت و اهتمام فرموده‌اند چنان‌که مولانا سلطان‌علی مشهدی در منظومه‌اش می‌گوید: «مرتضی اصل خط کوفی را / کرد پیدا و داد نشو و نما». در حال اگر حضرت علی (ع) واضح خط کوفی هم نباشد در نوشتن آن ید طول و قدرت معجزه‌هایی داشته و در ترکیب و ترتیب حروف اتصال و انفصال آنها کرامت به خرج داده‌است. تا سال ۳۱۶ دست‌خط شریفشان نمونه و سرمشق کاتبان جهان بود و حسن خط و جودت کتابت فرزندان ارجمندش حضرات حسنین شایسته بیان است (اصفهان، ۱۳۶۹: ۴۷)؛ (حسینی، ۱۳۹۰: ۱-۲). بنایی، قدیمی‌ترین نوع کوفی است که به کارگیری آن امر دوره سلجوقی آغاز گردید و به منظور تزیین بناها و پوشش گنبدها امر آن استفاده شد. این خط در بسیاری از بناهای دوران تیموریان و صفویان در اصفهان و مشهد (مسجد گوهرشاد دوره تیموری) و نقاط دیگر دیده می‌شود (فضائل، ۱۳۹۰: ۱۶۰)؛ (ایمانی، ۱۳۸۵: ۲۰۸).

در واقع خط کوفی بنایی، نخستین خط خوش و با قاعده و ویراسته‌ای است که نسخه‌هایی متعدد از قرآن مجید به آن خط نگارش یافته و بسیاری از این نسخه‌ها تا روزگاری ما برجای مانده است. این کهن‌ترین شیوه خوشنویسی خط عربی است که در آن می‌توانیم تناسب و کرسی را ببینیم؛ یعنی اضلاع معین یا بخش‌هایی معین اثر حروف برحسب قاعده روی یک خط مستقیم - در هر سطر - قرار دارند و هر قدر هم که مکرر شوند محل قاعده و توازی و تناسب آنها با همانندهای ماقبل و مابعدشان مراعات می‌گردد. استقامت خطوط افقی و عمودی در کوفی کهن در حدی است که گاهی نشانه‌های استفاده از مسطر در آنها به خوبی آشکار است (فکرت، ۱۳۷۷: ۱). تا حدود قرن ششم هجری، خط اصلی کتیبه‌نگاری و تزیین در بناهای ایران، خط کوفی بنایی است. انواع خط کوفی بنایی را می‌توان در صفحات کلام الله مجید، سگه‌های اسلامی و به‌ویژه بر کتیبه‌های بناهای اسلامی چون مقابر و مدارس و مساجد، بر ستون‌ها، ایوان‌ها، گنبدها و گلدسته‌ها مشاهده کرد (حسینی، ۱۳۹۰: ۱-۲)؛

قدیمی‌ترین نوشته‌های خط کوفی، سابقه‌ای برابر با ظهور اسلام دارد. در ابتدا این خط برای کتابت قرآن مجید کاربرد داشته است. خط کوفی دارای تنوع بسیاری است. نمونه‌هایی از خط کوفی جنبه تزیینی داشته و برخی دیگر برای کتابت متون و هم‌چنین در بناها و معماری استفاده شده است که دارای خوانایی بیشتری است. در بین انواع خط کوفی، خط کوفی بنایی یا معقلی، عاری از هرگونه تزیین است و در قالب اشکال هندسی نوشته می‌شود و در تزیین بناها کاربرد داشته است. کتب مختلفی در باب شناخت خط کوفی بنایی نوشته شده است که به معرفی این خط می‌پردازند.

در این مقاله برآنیم علاوه بر معرفی خط کوفی بنایی و آشنایی با انواع این خط به شناخت و بیان ویژگی‌های خاص این خط بپردازیم تا بتوان این خط را به عنوان الگویی مناسب برای علاقه‌مندان، هنرمندان و نوگرایان معرفی کرد تا اثر آن الهام گرفته، خالق آثار بدیع باشند. نیاستی این خط الگویی برای تقلید عینی باشد ولی اصول زیربنایی آن که اساس و مبنای طراحی دارد، راهگشای تولد آثار نوین خواهد بود. سطح و خط که عناصر اصلی بنایی را تشکیل می‌دهند چنان ترکیبات برجسته‌ای پیدا می‌کنند که امروزه به عنوان نمونه در بحث ترکیب نو می‌توان آن را مورد تحلیل و بررسی قرار داد. در این مقاله با مشاهده و بررسی نمونه‌هایی از خط کوفی بنایی که در بناها و معماری کاربرد داشته است به توصیف ویژگی‌های آن می‌پردازیم.

پیشینه خط کوفی (کوفی بنایی)

مسلمانان از خط و خوشنویسی در سده‌های مختلف به شیوه‌های گوناگون در بناها استفاده کرده‌اند. سنگ‌نوشته‌ها و اسناد موجود متعلق به سده اول هجری به ما نشان می‌دهد که در قدیمی‌ترین انواع خطوط ناویراسته اسلامی عناصر نسخ و کوفی به هم آمیخته و کرسی، تناسب، استقامت و هندسه خط کمتر مورد توجه بوده و به عبارت دیگر هنوی قواعد و ضوابطی برای آن وضع نشده بوده است و هدف، تنها ضبط و ثبت مطالب و مفاهیم بوده و نشانه‌ای از ظرافت و هنر در آنها نیست. این نمونه‌ها در سنگ‌نوشته‌ها و اسنادی محدود در دست است؛ اما هنگامی که خط در خدمت دین و کتابت کتاب حمید و قرآن مجید قرار گرفت، به یکباره رو به سوی کمال و ظرافت و هنری شدن نهاد. نخستین خطی که به طرز زیبایی در تزیین مساجد و بناها امر آن استفاده شده، خط معروف به کوفی است. خط کوفی از خط حجاری گرفته شده است که اصل آن به ترتیب: حیری و انباری، کندی و نبطی، صفوی، مسند و فنیقی پنداشته

(زمرشیدی، ۱۳۹۰: ۳).

به‌طورکلی آثار بصری هنرمندان ایرانی به ویژه در دوران اسلامی به شکلی تجریدی با نظمی تزیینی و تناسبی هندسی تجسم یافته است. این مؤلفه‌ها، خود عناصر مهم مبانی زیباشناسی هنر هستند که به قول آرتورپوپ وجود آنها سبب شده است جذابیت هنر ایرانی از یک شهرت جهانی برخوردار گردد و برای همه اقوام لذت‌بخش و متحیرکننده باشد. هنرمندان ایرانی در طول تاریخ نشان داده‌اند که در کنار توجه به اصول خریباشناسی نقوش، شیوه‌های اجرای نقوش تزیینی و هماهنگی بین نقش و بنا، چگونه با عنایت به علوم هم‌چون هندسه، ریاضیات و شناخت مواد و مصالح موجود، از اشکال اصلی هندسی، نقوش و طرح‌هایی هماهنگ و موزون به‌وجود آورند (بورکھات، ۱۳۷۰: ۳۵).

درمیان قلم‌های موجود بین مردم مسلمان، قلم مشهور به کوفی بنایی ویژگی‌ها و ارزش‌هایی استثنایی دارد. ساختارگرافیکی، حوزه کاربردها و مفاهیم، آن را از سایر قلم‌ها کاملاً متمایز نموده است. به نظر می‌رسد قلم کوفی ابتدا و انتهای خود است، نه به خطی پیش از خود تعلق دارد و نه خطی از آن زاده شده است. خط کوفی از همان ابتدا بیشتر در خدمت نگارش کلام الله مجید قرار گرفته است (جزایری، ۱۳۸۹: ۲۸-۲۹).

خط کوفی بنایی به دلیل تراش گرافیکی شگرفی که خورده است، مجاورت چند ساله با نگارش متن‌های قدسی و هم‌زمانی مورد استفاده قرارگرفتن در فضاهای معماری، کتابت و استفاده بر اشیای متفاوت؛ دوره‌ای مالمال از ارزش‌های فرهنگی هنری را در میان ملت‌های مسلمان به ویژه ایرانیان طی می‌نماید (جزایری، ۱۳۸۹: ۳۲).

خط کوفی بنایی (معلی)

این نوع خط به دلیل کاربرد در بناها و معماری، به بنایی مشهور است و به آن معلی، معماری، منحصر (چون حروف و کلمات در اشکال مختلف هندسی منحصر شده‌اند)، مربع، مستطیلی و متداخل هم می‌گویند. در تعریف این خط می‌توان گفت: «خطی است راست گوشه و مسطح که بنایان با چیدن آجر و کاشی و یا ترکیب آن دو به‌وجود می‌آورند». بنایی، نوع تزیین نشده کوفی است که معمولاً در چهارچوب مربع، مستطیل و اشکال هندسی جدول‌بندی می‌شود. همین حرکات مستطیلی شکل و گاه مربع شکل حروف، آن را از انواع دیگر مستثنی می‌سازد، ولی در انتخاب زوایای مستطیل‌ها و یا مربع‌ها چنان دقتی به‌کار رفته است که به‌طور کلی ایجاد یک طرح کامل هندسی می‌کند و اغلب بدون نقطه‌گذاری و اعراب است (فضائل، ۱۳۹۰: ۱۶۰)؛ (توحیدی، ۱۳۸۶: ۳۳۳)؛ (ماهرالنقش، ۱۳۸۱: ۵۲-۵۳)؛ (ایمانی، ۱۳۸۵: ۲۰۷)؛ (حسینی، ۱۳۹۰: ۱-۲)؛ (کیاسری، ۱۳۹۰: ۸۷).

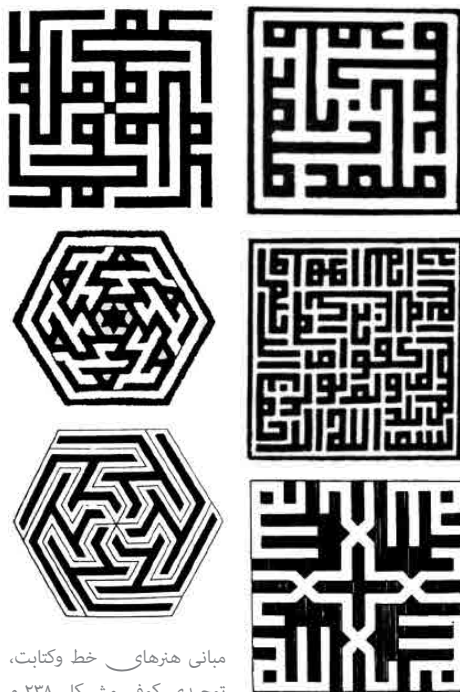
برخی بر این عقیده‌اند که پیش از خط کوفی، خط معلی بوده است. واژه معلی با دو لفظ به‌کار می‌رود، یکی به صورت معلی که به تفکر و تعقلی که خطاط باید برای ترسیم این خط به کار ببندد اشاره می‌کند و دیگری به صورت معل (واژه‌ای است با ریشه فارسی به معنی دیوار، قلعه و پناهگاه بلند). اما در نهایت این خط را همان خط بنایی دانسته‌اند که به شکل دیگری بر روی بناها ظاهر می‌شود که قطعات رنگی کاشی کنار هم قرار می‌گیرند و نوشته یا نقشی را ظاهر می‌سازد. خط کوفی معلی چنان که گفته شد بر سینه دیوارهای بلند با آجر یا کاشی چیده می‌شود. این خط در کتابت استفاده نمی‌شود و صرفاً یک خط تزیینی است که در عمارت‌های متبرکه و ابنیه‌های تاریخی کاربرد داشته است. اثر آنها در نماسازی‌های داخلی به صورت ازاره کتیبه و در زیر دروها و عرقچین‌ها استفاده می‌شود. در نماسازی‌های خارجی نیز انواع این خط بر ستون‌ها، کتیبه‌های افقی و عمودی، گلدسته‌ها و در پوشش‌های گنبدها، چه در ساقه آنها به صورت کتیبه دوار به شکل خطوط سواد و بیاض و چه در دور گنبدها تا تیزه آن، به شکل تریج‌ها و گل‌ها و به صورت اسماء ائمه طاهرین به‌کار می‌رود. در این خط تمام حروف مسطح است و حروف مدور در آن وجود ندارد. اساس خط معلی بر صفحه شطرنجی شده ترسیم می‌شود، سپس با آجر یا کاشی چیده می‌شود. عنصر قالب و تشکیل دهنده، آجر (خشت) است. در خط کوفی یک دانگ دور (قسمت‌ها و حروف دارای دور و منحنی) است و پنج دانگ سطح (قسمت‌ها و حروف تخت)، اما در خط معلی دور نیست و همه سطح است، هر شش دانگ سطح است و اصلاً دور ندارد (مقتدائی، ۱۳۸۵: ۲۱)؛ (فضائل، ۱۳۹۰: ۱۶۱)؛ (ایمانی، ۱۳۸۵: ۲۱۲)؛ (زمرشیدی، ۱۳۹۰: ۱۴)؛ (هروی، ۱۳۴۶: ۵)؛ (حسینی، ۱۳۹۰: ۱-۲).

کتیبه‌های تیموری در خراسان، سید محسن حسینی، ۶۱، ۶۹.

کتیبه‌های تیموری در خراسان، سید محسن حسینی، ۶۵، ۶۶.

مبانی هنزهای خط و کتابت،
توحیدی، کوفی مشکل، ۲۲۸ و
سیرخط کوفی، شاتریان، کوفی
مشکل، ۲۱۴.

مبانی هنزهای خط و کتابت،
توحیدی، کوفی متوسط، ۲۲۷.

ویژگی‌های خط کوفی بنایی

این خط دارای قابلیت‌های فراوانی است که می‌تواند در هنزهای گوناگون مورد استفاده قرار گیرد. بنایی، به لحاظ نگارش دارای سطوح تخت، حرکات خراویه‌دار، هندسی و ساختاری کنستراکتیو (ساختمانی) است. توانایی بسیارش در ایجاد فضاهای مثبت و منفی، قابلیت شکل‌پذیری فراوان و استعدادش در راز و رمزدار کردن نوشته‌هاست. از آنجا که مورد بحث، کاربردهای گرافیکی این خط در تایپوگرافی است، ذیلاً به قابلیت‌های آن اشاره می‌کنیم:

سادگی و بی‌پیرایگی: اجزای حروف به صورت عمودی یا افقی است. خطوط بنایی اغلب از نقطه‌گذاری، تشدید و یا زیر و زبر بی‌نیاز است. این خط عاری از هرگونه تزیینات می‌باشد و ساده‌ترین نوع از خطوط کوفی محسوب می‌شود.

جمال محمد در هنر جمیل، حمید محمد
ظاهری، ۲۰، ۳۰، ۶۴، ۶۲.

حروف و کلمات در کوفی بنایی اثر تقسیم سطح‌های مساوی با نظم و تعادلی یکسان چنان آرایشی قابل فهم یافته‌اند که عامل ایجاد آرامش درونی در انسان شده‌اند و شاید بتوان آن را نماد عدل خداوند تلقی نمود. سطح‌های هندسی همانا در چهره حقیقت «عدل» ظاهر می‌شود و زیبایی را معنا می‌بخشد. آن‌ها مرتبه‌ای از وحدت، عدالت و تعادلی هستند که از وجوه اصلی زیباشناسی در هنر اسلامی‌اند. «در ساحت هنر، توازن و تعادل و وحدت سرچشمه همه کمالات است» (بورکھات، ۱۳۷۰: ۳۲).

انواع خط کوفی بنایی

کوفی بنایی (معقلی) را به سه قسم آسان، متوسط و مشکل (پیچیده) مشاهده می‌کنیم:
الف: آسان آن است که در یک سطح هندسی عبارتی را با حرکات مستطیلی یا مربعی به‌طور آزاد و فواصل وسیع که زیاد و کم آن را با خطوط اضافی و خراپد پر کرده، نوشته باشند.

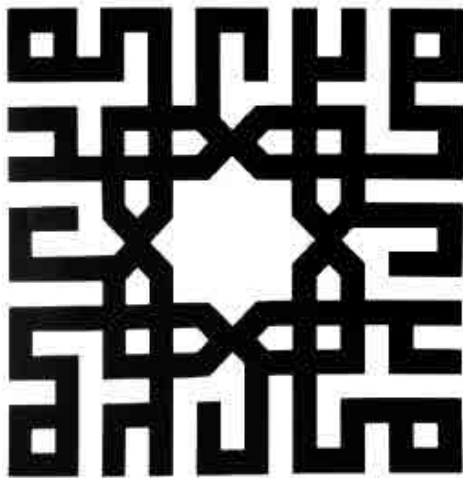
مبانی هنزهای خط و کتابت، توحیدی، کوفی ساده، ۲۲۶.

ب: متوسط آن است که خرمینه و خط بدون فاصله خریاد و بدون خطوط اضافی، به موازات و تساوی تنظیم شده باشد.

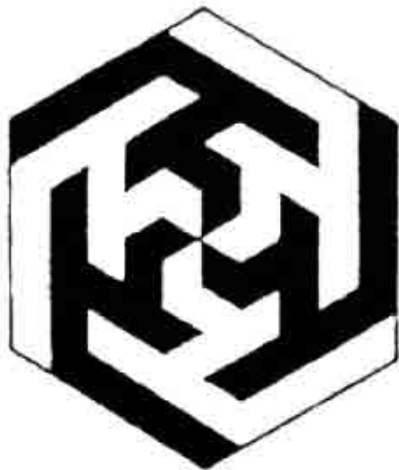
ج: مشکل آن است که علاوه بر نظم و ترتیب دقیق، زمینه و حرکات، هر دو خط باشد و به اصطلاح سواد و بیاض آن خوانده شود و بر این‌گونه کوفی بنایی، اطلاق متداخل نیز بی‌مناسبت نیست. به بیان دیگر پیچیده نوعی است که سواد (سیاهی) و بیاض (سفیدی) آن هر دو خوانده شود (فضائل، ۱۳۹۰: ۱۶۰-۱۶۱): (توحیدی، ۱۳۸۶: ۳۳۳); (حسینی، ۱۳۹۰: ۲-۱).

رمزی شدن ولی خوانایی: خط کوفی بنایی گاه در ترکیباتی قرار می‌گیرد که متون، رمزگونه و پیچیده می‌شود، اما با وجود این رمزگونی متون، به علت ساده بودنش خوانایی خود را از دست نمی‌دهد.

کتیبه های تیموری درخراسان، سید محسن حسینی، ۷۷.

وجود فضای سواد و بیاض در کنار هم کوفی فضای سفید و سیاه با ترکیبی متعادل در کنار هم قرار می‌گیرد و گاه هر دو فضا خواننده می‌شود. عرض فضاهای سیاه و سفید با هم برابرند. اگر فضاهای سفید را مانند کوچه‌ای بدانیم، عرض آن در همه‌جا یکسان بوده اما طول آن آزاد است. (در هیچ جایی نباید عرض آن ۲ خانه یا بیشترشود) و این هم ارزش بودن فضای مثبت و منفی از خصوصیات بارز یک نشانه تصویری یا نوشتاری است.

خط و کتابت، علی اصغر مقتدائی، ۲۱.

داشتن نظم و ترتیب: خط کوفی بنایی معمولاً در چهارچوب مربع یا مستطیل و گاه در دیگر اشکال هندسی جدول‌بندی می‌شود. تعداد خانه‌های هر ردیف در کادر مربع بایستی عددی فرد باشد. حرکات این خط و برخورد اجزا و حروف با یکدیگر تحت زاویه ۹۰ درجه شکل می‌گیرد. همین خصوصیات باعث شده است که این خط دارای نظم و چهار چوبی مشخص باشد و گاه با پیچیدگی که دارد خوانایی‌اش را از دست نمی‌دهد و در بناها به راحتی در کنار نقوش دیگر قرار می‌گیرد.

در صورت قرارگیری بدین صورت، چلیپا گویند. (چرخش در زاویه ۴۵ درجه)، در بعضی موارد در جهت ضلعی با ۴۵ درجه انحراف از خط افق به وجود می‌آید.

آنالیز بودن فرم و نوشته: متونی که به خط کوفی بنایی بر روی بناها و یا اشیا نقش می‌بندند در بین خطوط دیگر ساده‌ترین آنها به شمار می‌آیند و به شکلی ساده و آنالیز شده نوشته می‌شوند. این خط بدون هیچ گونه پیچیدگی و تزیین می‌باشد و حروف و عبارات به ساده‌ترین شکل نوشته می‌شود.

مصورالعربی الخط، ناجی زین الدین مصرف، ۹۱.

مصورالعربی الخط، ناجی زین الدین مصرف، ۹۰.

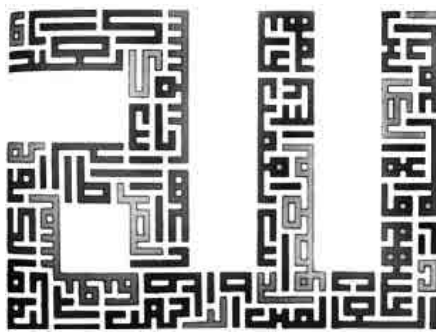
ا	ب
ج	د
ه	و
ز	ح
ط	ق
ک	گ
خ	د
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ
د	ذ
ر	ز
س	ش
ص	ض
ط	ظ
ع	ف
ق	ک
ج	گ
ح	خ

رداگر

نوشتن و ترکیب با حداقل عناصر (آجر): برخی بر این باورند که خط معقلی قبل‌تر اثر کوفی بوده است و به همین دلیل از این خط صرفاً در تزیین بناهای معماری و با استفاده از مترال آجر و کاشی که یک واحد مشخص برایشان بوده است استفاده می‌کردند و به ترکیب زیبایی از نوشتن با حداقل عناصر می‌رسیدند.

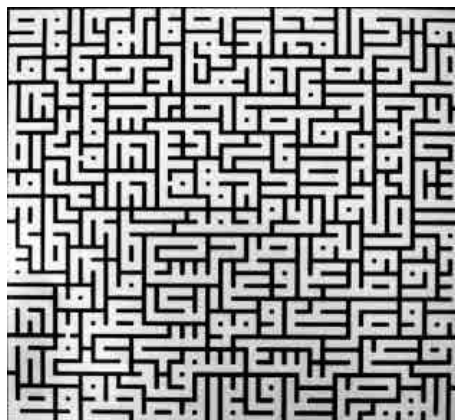

خط بنایی، محمود ماهر نقش، ۸۳، ۸۴.

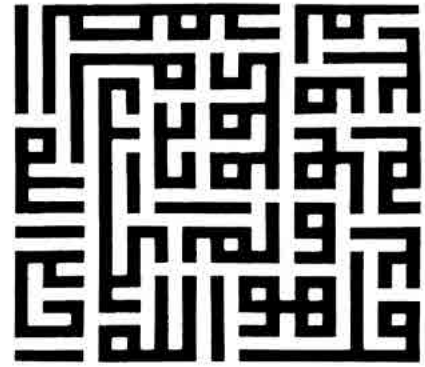
دگرگونی صورت الفبا: گاه برای اینکه حروف، انسجام و تعادلی در ترکیب‌بندی داشته باشد برخی از حروف را با کشیدگی بیش از حد در خانه‌های شطرنجی قرار می‌دهند که انسجام و وحدتی در کار به وجود آید و باعث به وجود آمدن نازیبایی در اثر نشود، به همین علت گاهی این حروف دگرگون می‌شود.

از بین رفتن فضاهای بیهوده و غیرخطی در متن: قابلیت کوفی بنایی در حوزه کاربردی بسیار جالب است. ما می‌توانیم با حداقل عناصر و به ساده‌ترین شکل ممکن مفهوم خود را به دیگران انتقال دهیم، حتی با حداقل نشان دادن کلمات طوری که به ترکیب‌بندی آن لطمه نزنند. گاهی اوقات در این ترکیب‌ها ما با حذف نقطه نیز می‌توانیم مفهوم را بیان کنیم.

کتیبه های تیموری در خراسان، سید محسن حسینی، ۳۷.

فارغ بودن اثر تغییرات ضخامت، دوسر و گاه نقطه و اعراب: رعایت تناسب در ترکیب حروف و یکنواختی آنها، یکی بودن ضخامت در تمامی خط کوفی بنایی و عدم وجود تغییرات بسیار در اعراب و نقطه گذاری اثر دیگر ویژگی‌های خط کوفی محسوب می‌شود.

خط و کتابت، علی اصغر مقتدائی، ۲۱.

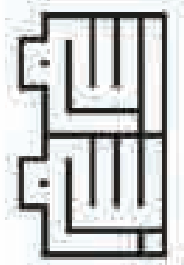
داشتن پیشینه سنتی و مذهبی: همان‌طور که در مطالب قبلی گفته شد مسلمانان در دوره‌های مختلف به شیوه‌های گوناگون از خط در بناها و اسناد خود استفاده می‌کردند که خط کوفی، قدیمی‌ترین نوع آن است که در معماری بناها و کتابت قرآن به کار رفته است و به یکباره رو به سوی کمال داشته است.

قابلیت هندسی حروف: یکی از کاربردهای دقیق این خط، همان قابلیت هندسی بودن آن است که می‌توان این را از بقیه خطوط مستثنی دانست. قرارگیری این خط در اشکال مربع و مستطیل و یا چند ضلعی‌های منظم، که با این وجود خوانایی خود را از دست نمی‌دهد.

قرارگیری در حالت‌های عمودی، افقی و قالب‌های هندسی: خط کوفی بنایی دارای حروفی است که گاه با خطوط عمودی و گاه خطوط افقی، چنان‌که بیان شد در قالب‌های هندسی، ترکیب‌هایی ساده و محکم را تشکیل می‌دهد با استقامتی خریبا از ترکیب و رعایت توازن بین خطوط عمودی و افقی. همین ویژگی این خط باعث شده که اثر آن در قسمت‌های مختلف فضای معماری استفاده شود.

هم‌ارزش و ارتفاع بودن حروف کوچک و بزرگ مانند: (ر، ز، د، ا، ک، ل)؛ جهت کنار هم قرار دادن حروفی که برای نوشتن یک کلمه یا عبارت به خط کوفی استفاده می‌شود باید چنان مهارتی داشت که تفاوتی بین بعضی از حروف کشیده یا کوتاه نباشد، این مسئله در خط کوفی با خرید و کم کردن بعضی از خانه‌های شطرنجی قابل جبران است و استفاده هنرمندانه از فضاهای سواد و بیاض که به عهده هنرمند است قابل حل می‌باشد.

بررسی قابلیت‌های فرمی کوفی بنایی در چند آرم نوشتاری

بسم الله
حذف فضاهای بیاض بطوریکه ارزش و خوانایی را از بین نبرده است.
ریتم و توالی حروف در ۲ کرسی با جا به جایی آگاهانه.

نگار
تلفیق خط با نقوش دیگر و محاط کردن آن در فرم غیر قرینه ای بدون
کمترین تغییرات در فرم نوشته، تایپو گرافی جذابی را بوجود آورده است.

آلتین
سادگی نوشته و بی پیرایگی آن و ارتباط ساده نوشته و قرارگیری در بعد
به مفهوم (مجمع آلتین) اشاره خوبی دارد.

کاپیران
دادن دور به نوشته، حذف و کم کردن نوشته و فاصله ها با هدف نزدیک
شدن به موضوع (ساخت لوله های گاز) هم ارزش بودن حروف به لحاظ
اندازه مورد توجه است.

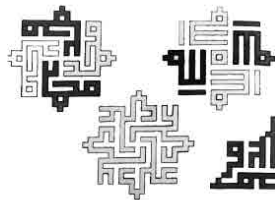
آویژه
هم ارتفاع بودن نوشته، برش آگاهانه، اغراق و جامایی مناسب نقطه ها
بدون تغییرات زیاد در خط بنایی.

روش های گسترش فرمی

و کاربردهای جدید بنایی در گرافیک امروز

در فضای گرافیک برای بیان موضوع به دنبال آن هستیم تا با کمترین عناصر و به ساده ترین شکل گویا، مفاهیم را انتقال دهیم. در خط کوفی بنایی نیز به ساده ترین شکل و با کمترین عناصر، اما در عین حال زیبا و متنوع، متون بر روی بناها نوشته می شود. این موضوع وجه اشتراک این خط و هدفی است که در گرافیک امروزی دنبال می شود؛ پس می توان از این خط به عنوان روشی در گرافیک برای خلق آثار نوین استفاده کرد.

به عنوان مثال در آرم های تصویری و نوشتاری به دنبال نهایت سادگی و استفاده از حداقل اجزا هستیم که بتوانیم به وسیله آن عنصر و با بهره گیری از انقباض و انبساط و فضاهای مثبت و منفی و ریتم در نهایت زیبایی به یک ترکیب بندی درست برسیم. خط بنایی به دلیل داشتن خصوصیات فوق عالی ترین روش جهت ارایه این آثار است البته طریقه استفاده و بهره برداری و چگونگی دادن باس گرافیکی بدان اهمیت فوق العاده ای دارد. با مشاهده آثار خط کوفی بنایی و روش های متنوع نوشتن و هم چنین شناخت ویژگی های این خط می توان از آن به عنوان الگویی برای خلق آثار گرافیک استفاده کرد.

خط بنایی، محمودماهر
النقش، ۶۴، ۶۵

حذف، اضافه، اغراق، برش، جابه‌جایی، تلفیق، تکرار و... مخاطب را جهت درک صحیح‌تر موضوع رهنمون سازد. در بررسی نمونه‌های ارائه شده در معماری، شاهد خلاقیت و نبوغ طراحان هستیم که با نمونه‌های مدرن امروزی مطابقت زیادی دارد؛ لذا طراح ضمن بهره‌گیری از آن نمونه‌ها می‌تواند خلاقیت‌های بسیار دیگری در طراحی فرم این نوع نوشته داشته باشد.

با نگاهی به آثار اخیر پیت موندریان نقاش قرن بیستم، شاهد هستیم که فضای کار خود را متمرکز بر ترکیب‌بندی با خطوط عمودی و افقی کوتاه و بلند می‌سازد که کمال و اوج زیبایی آن را در پیربکران و مسجد و ابنیه‌های اسلامی اصفهان می‌بینیم.

باید بوسه نرد داستان توانای خسته‌دلان عاشقی را که غرور پنجه‌ها و اندیشه‌هایشان تجلی‌گر نور خداوند زیباست. استادان دانشگاه نرفته‌ای که بی‌ادعا، تا کجا در آن بالاها دست یافته بودند.

اتود

برش یکسان، اغراق در حروف، حذف آگاهانه، خلاقیت در جانمایی اعراب.

کریم

از اسماء الهی با حذف قسمت‌های اضافی، جابجایی و محاط سازی آن در فریم سقاخانه ای یک کل ساخته که زیبایی و سادگی کار را دو چندان کرده است.

تکنولوژی

اغراق در حروف، برش یکسان، تلفیق با خط دیگر و ایجاد ریتم باعث انسجام و ارتباط بهتر این تایپوگرافی با موضوع شده است، با توجه به تغییرات فرمی فوندانسیون کار (کوفی بنایی) حفظ شده است.

زکریا

کم کردن فضای بیاض (سفیدی) هم‌نشینی هم‌زمان نوشته و علامت (+) همسان شدن اندازه حروف و اغراق، تایپوگرافی (بیمارستان زکریا) را رقم زده است.

نتیجه

خط کوفی بنایی نمونه‌ای از خط کوفی است که با ساده‌ترین و کمترین مصالح چون آجر و کاشی و همچنین به ساده‌ترین شکل در قالب اشکال هندسی و حرکت خطوط عمودی و افقی بر روی بناها و معماری نوشته می‌شده است. خط کوفی اولین خط برای کتابت قرآن بوده است و بیشترین کاربرد را در تزیین بناها داشته است. می‌توان با شناخت این خط و با توجه به هماهنگی بسیار آن با فضای گرافیکی، آن را به‌عنوان الگویی معرفی کرد، اما نه برای تقلید، بلکه روشی برای استفاده از ویژگی‌های خط کوفی بنایی به شیوه‌ای نوین برای خلق آثار گرافیکی.

طراح گرافیک با آگاهی و سواد بصری که دارد بایستی متناسب با موضوع آرمر و کارکرد آن ضمن استفاده مناسب از این فرم با اراییه رفتارهای صحیح (انری جمله

منابع

اصفهان، میرزاحسب (۱۳۶۹). *خط وخطاطان*. تهران، مستوفی.
 امینی کیاسری، عامر (۱۳۹۰). *بنیان‌های نظری هندسه و تزیینات در معماری مسجد گوهر شاد*. مشهد، آهنگ قلم.
 ایمانی، علی (۱۳۸۵). *سیر خط کوفی در ایران*. تهران، نشر زوار.
 توحیدی، فایق (۱۳۸۶). *مبانی هنرهای خط و کتابت*. تهران، نشر سمیرا.
 جزایری، سیدمحمدوحید (۱۳۸۹). *خط و خوشنویسی*. تهران، نشر آبان.
 حمید سفاقی، یاسین (۱۳۸۱). *خوشنویسی اسلامی*. ترجمه مهناز شایسته فر، تهران، موسسه مطالعات هنر اسلامی.
 حسینی، سید محسن (۱۳۹۰). *کتابخانه‌های تیموری در خراسان جلد اول*. مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
 زمرشیدی، حسین (۱۳۹۰). «تحول خط بنایی در معماری صفویه با تأکید بر تزیینات کتیبه‌ای مسجد حکیم اصفهان»، *هنر اسلامی*، ش ۱۴، ۱-۱۵.
 شاتریان، رضا (۱۳۹۰). *تحلیل معماری مساجد ایران*. تهران، نورپردازان.
 ظاهری، حمید محمد (۱۳۸۷). *جمال محمد در هنر جمیلی*. تهران، منادی تربیت.
 فضائلی، حبیب‌الله (۱۳۹۰). *اطلس خط*. تهران، سروش.
 فکرت، محمدآصف (۱۳۷۷). *خط کوفی*. تهران، کیان کتاب.
 ماهر النقش، محمود (۱۳۸۱). *کاشی و کاربرد آن*. تهران، سمت.
 ماهر النقش، محمود (۱۳۷۰). *خط بنایی*. تهران، سروش.
 مصدقیان، وحیده (۱۳۸۴). *نقش و رنگ در مسجد گوهر شاد*. تهران، نشر آبان.
 مقتدائی، علی اصغر (۱۳۸۵). *خط و کتابت*. تهران، جمال هنر.
 هروی، مایل (۱۳۴۶). *کتابخانه خطوط در افغانستان*. تهران، یساوولی.
 بورکهارت، تیتوس (۱۳۷۰). *جاودانگی هنر نقش هنرهای نریبا در نظام آموزشی اسلامی*. ترجمه سید محمد آوینی، تهران، برگ.
 هیل، درک واولگ گرابر (۱۳۸۶). *معماری و تزیینات اسلامی*. ترجمه مهرداد وحدتی دانشمند، تهران، علمی و فرهنگی.
 مصرف، ناجی خرن‌الدین (۱۳۸۸). *مصور العربی الخط*. بغداد، مطبه الحکوم.